

СЕКЦІЯ 4 ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСТВА В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF LEADERSHIP DEVELOPMENT IN YOUTH: GENDER ASPECT

Стаття присвячена дослідженню психологічних особливостей формування лідерських якостей у юнацькому віці з урахуванням гендерних відмінностей. Проведено експериментальне дослідження рівня розвитку лідерських якостей у студентської молоді, впроваджено та оцінено ефективність спеціальної психолого-педагогічної програми. З'ясовано, що хоча більшість юнаків мають достатній рівень лідерських якостей, частина з них потребує додаткового розвитку. Представлено результати експериментального дослідження, що засвідчило різний рівень розвитку лідерських якостей серед респондентів. Розроблено та впроваджено психолого-педагогічну програму розвитку лідерських якостей, яка довела свою ефективність у підвищенні лідерського потенціалу молоді. Зазначено, що лідерство формується як результат послідовної, закономірної взаємодії суб'єктів у спеціально організованих умовах. Запропоновані психодіагностичні методики можуть бути використані психологами освітніх установ, а сама програма – впроваджена у практику роботи зі студентською молоддю, зокрема при організації студентського самоврядування. Проведене дослідження підтвердило, що формування лідерських якостей у юнацькому віці є цілеспрямованим і закономірним процесом, який потребує створення спеціальних умов та використання ефективних психолого-педагогічних технологій. Розроблена та впроваджена програма розвитку лідерських якостей сприяє активізації лідерського потенціалу молоді, формуванню навичок самоуправління і керування іншими. Отримані результати засвідчують позитивну динаміку у розвитку лідерських якостей серед студентів, що підтверджує доцільність використання програми в освітньому процесі, зокрема в системі підготовки майбутніх педагогів. Подальше вивчення гендерних особливостей лідерства залишається перспективним напрямом психологічної науки.

Ключові слова: гендерний аспект, лідерство, лідерські якості, самоствердження, самопізнання, юнацький вік.

The article is devoted to the study of the psychological features of the formation of leadership qualities in adolescence, taking into account gender differences. An experimental study of the level of development of leadership qualities in student youth was conducted, and the effectiveness of a special psychological and pedagogical program was implemented and assessed. It was found that although most young men have a sufficient level of leadership qualities, some of them require additional development. The results of an experimental study are presented, which showed different levels of development of leadership qualities among respondents. A psychological and pedagogical program for the development of leadership qualities was developed and implemented, which has proven its effectiveness in increasing the leadership potential of youth. It is noted that leadership is formed as a result of consistent, regular interaction of subjects in specially organized conditions. The proposed psychodiagnostic methods can be used by psychologists of educational institutions, and the program itself is implemented in the practice of working with student youth, in particular in the organization of student self-government. The conducted research confirmed that the formation of leadership qualities in adolescence is a purposeful and natural process that requires the creation of special conditions and the use of effective psychological and pedagogical technologies. The developed and implemented program for the development of leadership qualities contributes to the activation of the leadership potential of youth, the formation of self-management skills and the management of others. The results obtained indicate a positive dynamics in the development of leadership qualities among students, which confirms the feasibility of using the program in the educational process, in particular in the system of training future teachers. Further study of gender characteristics of leadership remains a promising direction of psychological science.

Key words: gender aspect, leadership, leadership qualities, self-affirmation, self-knowledge, adolescence.

УДК 159. 928. 22: 316.46
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.72.1.8>

Бурцева О.Г.

к.пед.н., старший викладач кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Шевченко С.В.

к.психол.н., доцент кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Скляр О.Є.

викладач-стажист кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У сучасних соціально-професійних умовах лідерство виступає не лише як інструмент ефективного управління, а й як важлива складова особистісного саморозвитку та соціальної адаптації. Найважливішою якістю сучасного лідера є гнучкість у застосуванні різних стилів керівництва залежно від ситуації, завдань, індивідуальних особливостей команди та власного психотипу. Лідер-

ство не є винятково вродженою характеристикою: воно передбачає наявність певного мінімуму природних задатків, але критично залежить від розвитку індивідуально-психологічних властивостей, що забезпечують успішність діяльності та здатність до навчання. Особливо значущим є період юнацтва – час інтенсивного становлення особистості, у тому числі лідерського потенціалу.

Окрему увагу заслуговує вивчення гендерних аспектів лідерства, адже на практиці спостерігаються суттєві відмінності в очікуваннях і стереотипах щодо лідерської поведінки чоловіків і жінок, що нерідко суперечать реальним соціальним запитам. Актуальність дослідження зумовлена потребою у переосмисленні підходів до розвитку лідерських якостей з урахуванням гендерної специфіки та особливостей вікового етапу юності.

Проблеми виховання лідерів, створення умов для розвитку лідерських якостей та формування соціально активної особистості розглядалися у працях таких дослідників, як Д. Алфімов, Т. Прохоренко, К. Садохіна, К. Слесик, В. Татенко, О. Чорна, В. Ягоднікова. Їхні підходи висвітлюють аспекти практичної реалізації завдань виховання лідера в освітньому просторі. Питання влади та лідерства традиційно привертало увагу філософів – від Платона, Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера до М. Фуко, Ж. Лакана, Ю. Габермаса. У соціологічній площині ці явища досліджували М. Вебер, В. Парето, Г. Моска та інші, аналізуючи структури впливу, влади та соціальної ієрархії. Науковий інтерес до лідерства зумовив формування багатьох теоретичних підходів, серед яких виокремлюються: *теорія рис* (Р. Манн, Р. Стогділл), що визначає лідерство як сукупність вроджених характеристик особистості; *поведінковий підхід* (К. Левін, Р. Блейк), що акцентує на стилях управління; *ситуативна теорія* (Ф. Фідлер), яка розглядає лідерську ефективність у контексті конкретної ситуації; *адаптивний підхід* (Т. Мітчел, П. Херсі), що враховує взаємодію між лідером, групою та ситуацією; *концепція харизматичного лідерства* (Дж. Конгер, Р. Хаус, Б. Шамір), яка підкреслює роль емоційного впливу лідера; *модель групової динаміки* (Р. Кричевський) та *інтегративний підхід* (А. Менегетті), які розглядають лідерство як процес взаємодії між особистістю і групою. В гуманістичній психології (А. Маслоу, К. Роджерс) лідерство трактується як потенційна здатність кожної особистості до самореалізації і впливу. Акмеологія ж зосереджується на вивченні умов розкриття лідерського потенціалу та досягнення особистісного і професійного розвитку. Наведені підходи свідчать про багатовимірність проблеми лідерства, її актуальність та важливість як у минулому, так і в сучасному соціально-культурному контексті.

У сучасній психології та соціології лідерство розглядається як процес цілеспрямованого впливу на групу для організації її спільної діяльності та досягнення визначених цілей. Ефективний лідер – це не лише організатор і координатор, а й людина, здатна враховувати потреби, інтереси та емоційний стан членів групи. Він не повинен виходити за межі права і соціально прийнятних норм, аби не викликати залежності від себе через особисті «благодіяння», що суперечать ідеї партнерства та відповідального лідерства. Особливе значення має здатність лідера емпатично відчувати настрої

інших, репрезентувати інтереси групи, реагувати на її запити. Саме тому успіх чи невдача лідера має значний емоційний резонанс у групі: перше викликає гордість і підтримку, друге – розчарування і критику. Відтак лідер повинен усвідомлювати, що настрої групи значною мірою залежить від його особистих дій, ініціатив і результатів діяльності [2].

Загалом лідер – це член колективу, який:

1. Очолює групу, демонструє приклад, організовує виконання завдань і визнається більшістю як неформальний або формальний керівник;
2. Відіграє ключову роль в організації колективної діяльності та регулюванні внутрішньогрупових відносин;
3. Має вплив на окремих членів або всю групу, спрямовуючи їхні зусилля на досягнення спільної мети;
4. Виявляє ініціативу, бере на себе відповідальність за перебіг і результати спільної роботи.

Залежно від масштабів вирішуваних завдань у науковій літературі виокремлюють три основні типи лідерства: політичне лідерство, що реалізується в діяльності державних і громадських діячів; соціальне лідерство, характерне для представників профспілок, наукових, творчих, спортивних спільнот; побутове лідерство, яке проявляється в межах сім'ї, учнівських чи студентських колективів, а також у групах за інтересами [1]

Відносини лідера з групою ґрунтуються на принципах довіри, відповідальності, визнання. Студентський вік є сензитивним періодом для розвитку лідерського потенціалу. Саме в цей час формуються професійні наміри, соціальна активність, відповідальність, вольові якості.

Розвиток лідерських якостей можливий за умов використання інноваційних методів навчання: суб'єктного підходу до взаємодії студентів і викладача; проблемного навчання; демократичного стилю спілкування; групових форм навчання; тренінгів, ігрових методик, методу проєктів.

Особливе місце посідає *тренінг лідерських якостей* – ефективна форма роботи, яка дозволяє учасникам: усвідомити свої сильні та слабкі сторони як лідера; розвивати навички комунікації, самопрезентації, прийняття рішень; формувати вміння управління групою та згуртування колективу. Методичні розробки, зокрема програма тренінгу Алли Мудрик та Христини Шишкіної [2], рекомендуються для використання у вищих навчальних закладах.

Наприклад декілька з них.

Вправа 1. «*Tu i твоє ім'я*». Цілі: – розвинути самостійність, творчий підхід до завдання, лідерські навички в учасників тренінгу; – потренуватися в самооцінці та самопрезентації.

Розмір групи: не важливий.

Ресурси: дошка / фліп-чарт, маркери, папір і ручка для кожного гравця. Тривалість: 15-30 хвилин.

Хід вправи. Покладіть перед собою аркуш паперу і напишіть на ньому по вертикалі ваше

ім'я. Зосередьтеся! У вас є 5 хвилин, щоб написати проти кожної букви якість свого характеру, яку ви в собі знаєте і цінуєте.

Приклад: О – оптимістичність Л – любов до життя Е – енергійність Н – наполегливість А – активна життєва позиція Нехай після завершення індивідуальної роботи учасники представлять отримані результати товаришам по групі, записавши їх на дошці. Завершення: обговорення вправи.

Техніка «Циклон-імпрровізатор». Цілі: – розвинути вміння учасників концентруватися на собі, своїх переживаннях та відчуттях; – розвинути схильність до аналізу і рефлексії; – потренуватися в здатності бути непередбачувальним як в навичці, необхідній для лідера; – розвивати творчий підхід до завдання, лідерські навички в учасників тренінгу.

Розмір групи: не важливий. Ресурси: записи ритмічної, енергійної музики, що створює позитивний емоційний фон.

Тривалість: 5-15 хвилин.

Хід вправи. Закрийте очі і згадайте найбільш чисте, легке повітря, яким ви дихали коли-небудь. Повільний плавний вдих – і легке, чисте повітря наповнює кисті ваших рук, плечі; видих – і воно виходить через руки. Вдих – повітря заповнює ваші ступні, гомілки, стегна, живіт, груди; видих – і воно плавно виходить через ноги. Вдих – повітря заповнює все тіло. Властивості повітря тепер – властивості вашого тіла. Легкість, прозорість, невагомість. І от ви вже набираєте силу вітру ... Уявіть собі, що ви – циклон, що зароджується десь в океані. З кожною хвилиною ви набираєте силу і при цьому з легкістю, граючись, постійно міняєте напрямок і швидкість. Ви то женете високу пінну хвилю до берега, то різко скидаєте швидкість і раптово повертаєте в іншу 15 сторону. Ви не прогнозовані, тому що вам цікава імпрровізація, і ви самі не знаєте, що зробити в наступну секунду. Вас захоплює сам процес перевтілень, вам цікаво спостерігати за тим, яке враження ви справляєте на людей. Завершення: обговорення вправи.

Техніка «Досвідчений вовк». Цілі: – розвинути вміння учасників концентруватися на собі, своїх переживаннях та відчуттях; – розвинути схильність до аналізу і рефлексії; – розвиток впевненості, сміливості, самостійності, цілеспрямованості, наполегливості, адекватної агресивності як в навичках, необхідних для лідера; – потренувати вміння ставити мету і досягати її; – розвивати творчий підхід до завдання, лідерські навички в учасників тренінгу.

Розмір групи: не важливий.

Ресурси: записи ритмічної, енергійної музики, що створює позитивний емоційний фон.

Тривалість: 5-15 хвилин.

Хід вправи. Закрийте очі і уявіть, що ви плавно занурюєтеся в сон. Сутінки ... Ви розчиняєтеся в темряві. Але ось далеко-далеко попереду з'явилося світло. Воно стає все яскравішим. Ви

попадаєте в зону світла в безкрайньому дикому степу. Ви озираєтеся по сторонах, подібно до дикого звіра. Ви потужний і досвідчений хижак. Ви – вовк. Ви відчуваєте свої потужні лапи, сильні ікла, гнучке тіло. Ви господар цього степу, ви несете швидше вітру і радієте своїй силі. Але раптом ви помічаєте за собою погоню. Вас переслідують три великих, сильних вовка. Сама смерть наступає вам на п'яти. Вам не втекти від погоні. І ви повертаєтеся обличчям до своїх ворогів, ваш відчай переходить в киплячу злість, в лють, ви відчуваєте потужний приплив енергії. Ви накидаєтеся на першого вовка і перегризаєте йому горло. І тут же боретеся з другим вовком. Але самий потужний третій вовк встигає впитися іклами вам в бік. Вас заповнюють гострий біль, злість і відчай. Страх переходить у лють і, зібравши воєдино всі свої сили, ви отримуєте перемогу над вогором. На степ вже спустилася ніч, і місяць уповні заливає все навколо своїм світлом. Ваше тіло і душа поступово наповнюються впевненістю і силою. Ви виявилися сильнішими трьох найсильніших вовків в цій безкрайнього степу! Завершення: обговорення вправи.

Після проведення програми тренінгу нами була проведена повторна діагностика лідерських якостей студентів. Нам необхідно порівняти отримані результати до і після проведення програми (після першого і другого зрізів) і довести її ефективність.

Результати повторної діагностики даних за методикою «Діагностика лідерських здібностей» представлені на рис. 1. Як бачимо з рис. 1, у групі ми можемо відмітити позитивну динаміку: так кількість випробовуваних з низьким рівнем розвитку лідерських якостей знизилася на 6% у дівчат та на 5% у хлопців, а у свою чергу середній рівень збільшився на 11%, і з'явилося 5% студентів, у яких лідерські якості розвинені на високому рівні.

Результати повторної діагностики даних за методикою «Діагностика комунікативних і організаторських схильностей», для комунікативних схильностей, відбиті на рис. 2.

На представленому графіку (рис. 2) видно, що показники помітно покращали, так, наприклад, високий рівень розвитку комунікативних схильностей збільшився на 12%, а середній на 10%. Після проведення психолого-педагогічної програми розвитку лідерських якостей в групі відсутні випробовувані з низьким рівнем розвитку комунікативних схильностей.

Результати діагностики за методикою «Я – Лідер», на прикладі лідерської якості «уміння працювати з групою» відбиті на рис. 3.

Як бачимо з рис. 3, істотні зміни по лідерській якості «уміння працювати з групою» зафіксовані в групі після проведення програми: більш ніж в чотири рази збільшилася кількість випробовуваних з високим рівнем розвитку цієї якості. У групі немає жодного студента, у якого ця лідерська якість була б розвинена на низькому рівні, також в три рази зменшилася кількість випробовуваних

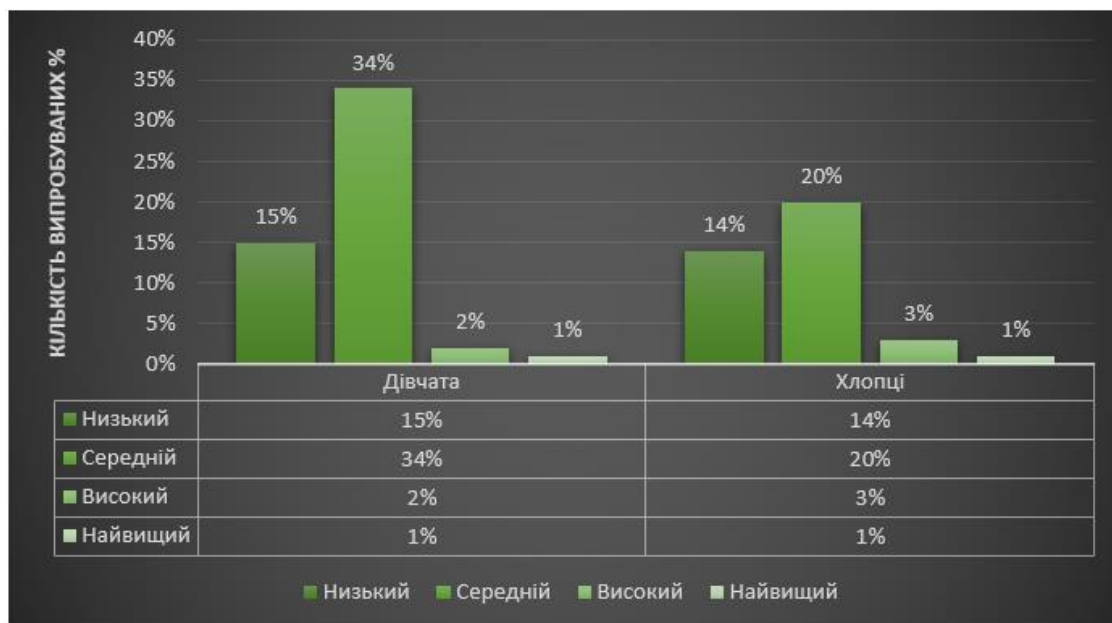

Рис. 1. Результати діагностики за методикою «Діагностика лідерських здібностей» на етапі формувального експерименту (n=36)

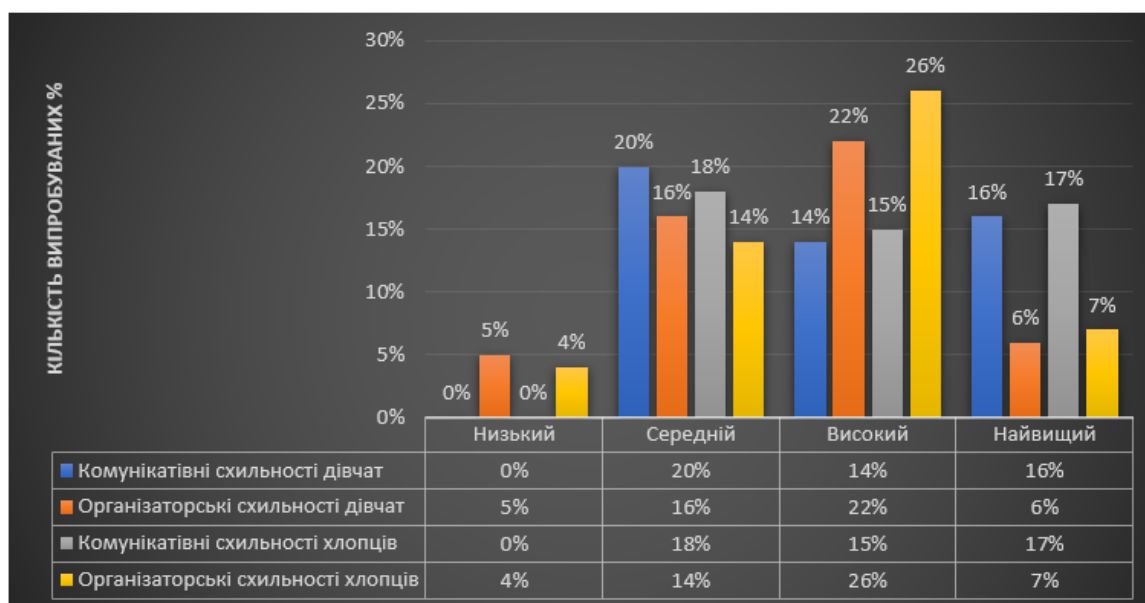

Рис. 2. Результати діагностики за методикою «Діагностика комунікативних і організаторських схильностей» для комунікативних схильностей в групі (n=36) на етапі формувального експерименту

з середнім рівнем розвитку цієї якості. Як правило, серед підлітків лідерство – це суспільний механізм, для життєдіяльності якого потрібні певні задатки і схильності. Суспільство потребує індивідів, які здатні по-новому поглянути на вирішення нагальних проблем, вести за собою. Без підліткового лідерства в групі в даному соціумі ніколи не зможе існувати саме таке суспільство.

Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність запропонованої програми розвитку лідерських якостей у юнацькому віці. Виявлено позитивну динаміку: зменшилася кількість студентів із низьким рівнем розвитку лідерських

якостей, збільшилася частка осіб із середнім рівнем, а також з'явилися учасники з високим рівнем розвитку лідерського потенціалу. Програма мала позитивний вплив і на розвиток комунікативних схильностей: частка студентів із високим рівнем розвитку цих якостей зросла на 22%. Після завершення тренінгу в групі не виявлено жодного учасника з дуже низьким або низьким рівнем розвитку комунікативних навичок. Особливо помітні зміни простежуються у показнику «вміння працювати з групою»: кількість студентів із високим рівнем цієї якості зросла більш ніж у чотири рази. Водночас не залишилося учасників із низьким рів-

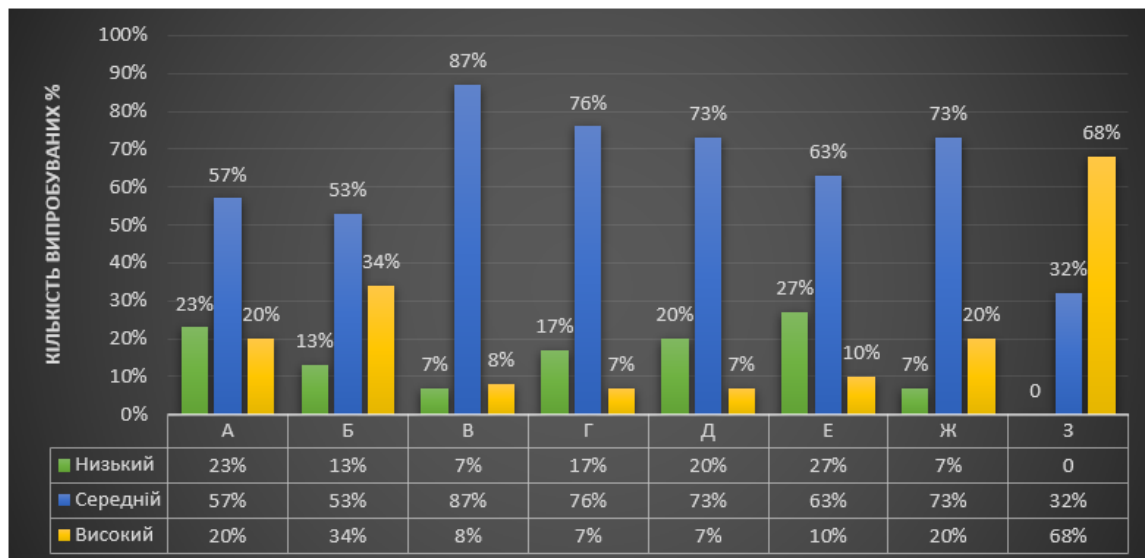

Рис. 3. Результати діагностики за методикою «Я – Лідер» для лідерської якості «уміння працювати з групою» (пояснення: А – уміння управляти собою, Б – усвідомлення мети (знаю, що хочу), В – уміння вирішувати проблеми, Г – наявність творчого підходу, Д – вплив на оточення, Е – знання правил організаторської роботи, Ж – організаторські здібності, З – уміння працювати з групою) (n=36) на етапі формувального експерименту

нем розвитку цієї навички, а кількість студентів із середнім рівнем зменшилася більш ніж утричі. Ці дані підтверджують ефективність та доцільність розробленої програми.

Крім того, результати опитування та психодіагностичних методик дозволили виявити трансформацію уявлень студентської молоді про гендерну специфіку лідерства. Зокрема, традиційно маскулінна модель лідера доповнюється фемінними характеристиками, такими як чуйність, емпатійність, доброзичливість. Таким чином, більшість респондентів схильні до андрогінного образу лідера, що поєднує як маскулінні, так і фемінні риси. Це свідчить про поступове зниження впливу стереотипних уявлень про «чоловіче» та «жіноче» лідерство. У дівчат типи гендерної ідентичності розподілені приблизно порівну, з незначним домінуванням фемінного типу. Юнаки здебільшого мають маскулінний або андрогінний тип ідентичності. Чоловіча частина вибірки, порівняно з жіночою, демонструє вищий рівень стереотипності у поглядах на лідерство, пов'язуючи його з такими рисами, як рішучість, наполегливість, емоційна врівноваженість, сила волі та характеру.

Дослідження показало, що у більшості студентів лідерські якості розвинені на достатньому рівні, однак виявлено й осіб із низьким рівнем. Запропонована програма розвитку лідерських якостей передбачала: розширення уявлень про лідерство; розвиток умінь самоуправління та управління іншими; застосування психодіагностичних методик для оцінки рівня лідерських якостей. Формування лідерських якостей у юнацькому віці –

закономірний і необхідний процес, який потребує створення спеціальних педагогічних умов. Врахування гендерної специфіки у вихованні лідерів сприяє ефективнішому розвитку особистісного та професійного потенціалу молоді. Отже, впровадження психолого-педагогічної програми розвитку лідерських якостей є доцільним і ефективним у практиці роботи педагогічних вищих навчальних закладів. Результати дослідження засвідчують, що у студентської молоді відбувається переосмислення гендерних уявлень про лідерство: вони стають менш полярними, більш гнучкими та соціально адаптивними. Це вказує на формування сучасного гендерного образу лідера, який поєднує в собі риси обох традиційних моделей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алфімов Д. В. Виховання лідерських якостей школярів у сучасній загальноосвітній школі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2010. № 4. С. 3–14.
2. Мудрик А. Б., Шишкіна Х. Ю. Розвиток лідерських якостей: програма тренінгу. Луцьк, 2013. 120 с.
3. Прохоренко Т. Г., Зборовська О. П., Носирева Г. А. Лідерство як форма самоствердження особистості в малій групі. *Вісн. Міжнар. слов'ян. ун-ту. Сер.: Соціологічні науки*. 2008. Т. 11, № 1. С. 8–13.
4. Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика: науково методичний посібник [для вчителів] / За ред. О. В. Мельника. К., 2009. 260 с.
5. Соціально-психологічні моделі гендерної поведінки політичних лідерів очима молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. К., 2006. № 5. С. 123–128.